

केंद्र सरकारच्या निधीचे प्रकार - भारतीय राज्यव्यवस्था

केंद्र सरकारच्या निधीचे तीन प्रकार आहेत - भारतीय राज्यघटनेमध्ये भारतीय एकत्रित निधी (अनुच्छेद 266), भारताचा आकस्मिक निधी (अनुच्छेद 267) आणि भारतीय सार्वजनिक खाते (अनुच्छेद 266) यांचा उल्लेख आहे. 'भारतातील निधीचे प्रकार' हा विषय MPSC परीक्षेच्या GS-II - भारतीय राज्यव्यवस्था अभ्यासक्रमांतर्गत येतो. हा लेख तुम्हाला या तीन प्रकारच्या निधीबद्दल महत्वाची माहिती देईल.

भारत सरकारचा निधी

भारत सरकारचा निधी तीन भागांमध्ये ठेवला जातो, जे खाली सूचीबद्ध आहेत:

1. भारताचा एकत्रित निधी
2. भारताचा आकस्मिक निधी
3. भारताचे सार्वजनिक खाते

तिन्हींचे खाली थोडक्यात वर्णन केले आहे.

भारताचा एकत्रित निधी

- सरकारच्या सर्व खात्यांपैकी हे सर्वात महत्वाचे आहे.
- हा निधी खाली दिल्या प्रमाणे भरला जातो:
 - o प्रत्यक्ष आणि अप्रत्यक्ष कर भारत सरकारने घेतलेली कर्जे
 - o घेतलेल्या कोणत्याही व्यक्तीने/एजन्सीद्वारे सरकारला कर्ज/कर्जाचे व्याज परत करणे
- सरकार या निधीतून सर्व खर्च भागवते.
- या निधीतून पैसे काढण्यासाठी सरकारला संसदीय मान्यता आवश्यक आहे.
- या निधीची तरतूद भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद २६६(१) मध्ये दिली आहे.
- प्रत्येक राज्याकडे समान तरतुदींसह राज्याचा स्वतःचा एकत्रित निधी असू शकतो.

- भारताचे नियंत्रक आणि महालेखा परीक्षक या निधीचे लेखापरीक्षण करतात आणि त्यांच्या व्यवस्थापनावर संबंधित कायदेमंडळांना अहवाल देतात.

भारताचा आकस्मिक निधी

- या निधीची तरतूद भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद 267(1) मध्ये करण्यात आली आहे.
- त्याचे कॉर्पस रु. 500 कोटी. हे इंप्रेस्टच्या स्वरूपात आहे (पैसा विशिष्ट हेतूसाठी ठेवला जातो).
- भारताच्या राष्ट्रपतींच्या वतीने वित्त मंत्रालयाचे सचिव हा निधी धारण करतात.
- हा निधी अनपेक्षित किंवा अनपेक्षित खर्च पूर्ण करण्यासाठी वापरला जातो.
- प्रत्येक राज्याचा स्वतःचा आकस्मिक निधी अनुच्छेद 267(2) अंतर्गत स्थापन केला जाऊ शकतो.

भारताचे सार्वजनिक खाते

- हे घटनेच्या अनुच्छेद 266(2) अंतर्गत स्थापन केले आहे.
- भारत सरकारकडून किंवा त्यांच्या वतीने प्राप्त झालेले इतर सर्व सार्वजनिक पैसे (भारताच्या एकत्रित निधी अंतर्गत समाविष्ट असलेल्या व्यतिरिक्त) या खात्यात/निधीमध्ये जमा केले जातात.
- खालील गोष्टींचा यामध्ये समावेश आहे:
 - विविध मंत्रालये/विभागांचे बँक बचत खाते
 - राष्ट्रीय लघु बचत निधी, संरक्षण निधी
 - राष्ट्रीय गुंतवणूक निधी (निर्गुंतवणुकीतून मिळालेला पैसा)
 - राष्ट्रीय आपत्ती आणि आकस्मिक निधी (NCCF) (आपत्ती व्यवस्थापनासाठी)
 - भविष्य निर्वाह निधी, पोस्टल विमा इ.
 - समान निधी
- या खात्यातून पूर्व निधी घेण्यासाठी सरकारच्या परवानगीची गरज नाही.
- प्रत्येक राज्याची स्वतःची समान खाती असू शकतात.

- भारताच्या सार्वजनिक खात्यातील सर्व खर्चाचे लेखापरीक्षण CAG द्वारे केले जाते

खालील तक्त्यामध्ये तीन निधींचा सारांश दिला आहे:

निधी	भारताचा एकत्रित निधी	भारताचा आकस्मिक निधी	भारताचे सार्वजनिक खाते
उत्पन्न	कर आणि गैर-कर महसूल	निश्चित कॉर्पस रु. 500 कोटी	एकत्रित निधीच्या अंतर्गत असलेल्या लोकांव्यतिरिक्त सार्वजनिक पैसा
खर्च	सर्व खर्च	अनपेक्षित खर्च	एकत्रित निधीच्या अंतर्गत असलेल्या लोकांव्यतिरिक्त सार्वजनिक पैसा
संसदीय अधिकृतता	खर्च करण्यापूर्वी आवश्यक	खर्च केल्यानंतर आवश्यक	आवश्यक नाही
राज्यघटनेचे कलम	266(1)	267(1)	266(2)

लेखा नियंत्रक (CGA)

CGA हे भारत सरकारचे प्रमुख लेखा सल्लागार आहेत. यांचे कार्यालय वित्त विभाग, वित्त मंत्रालय, GOI मध्ये आहे.

- CGA तांत्रिकदृष्ट्या सक्षम मॅनेजमेंट अकाउंटिंग सिस्टीम स्थापन आणि देखरेख करण्यासाठी जबाबदार आहे.
- ते केंद्र सरकारचे हिशेब तयार करून सादर करतात.
- हे तिजोरी नियंत्रण आणि अंतर्गत लेखापरीक्षणांचेही प्रभारी आहे.

खर्चाचे प्रकार

आकारलेले खर्च:

- नॉन-व्होटेबल शुल्कला आकारलेला खर्च म्हणतात.
- भारताच्या एकत्रित निधीतून खर्च केलेल्या या रकमेसाठी कोणतेही मतदान होत नाही. संसदेच्या मंजूरीची गरज नाही.
- बजेट पास झाले किंवा नसले तरीही हे पैसे दिले जातात.
- राष्ट्रपती आणि त्यांचे कार्यालय यांचे मानधन, भत्ते आणि खर्च, सभापती, राज्यसभेचे उपसभापती, सभापती, सर्वोच्च न्यायालयाचे न्यायाधीश, CAG आणि लोकसभेचे उपसभापती यांचे वेतन आणि भत्ते या खर्चांतर्गत येतात.
- आकारलेल्या खर्चाचे दुसरे उदाहरण म्हणजे सरकारचे कर्ज शुल्क.
- त्यांना मतदान केले जात नाही कारण ही देयके राज्याने हमी दिली आहेत.
- मतदान होत नसले तरी त्यावर दोन्ही सभागृहात चर्चा होऊ शकते.

भारताच्या एकत्रित निधीवर आकारले जाणारे खर्च खालील तक्त्यामध्ये दिले आहेत. इच्छुकांनी हे जाणून घेतले पाहिजे कारण एमपीएससी प्रिलिम्समध्ये यातील प्रश्न विचारले जाऊ शकतात.

भारताच्या एकत्रित निधीवर आकारले जाणारे खर्च

भारताच्या एकत्रित निधीवर खालील खर्च आकारले जातात:

- राष्ट्रपतींचे मानधन आणि भत्ते आणि त्यांच्या कार्यालयाशी संबंधित इतर खर्च
- राज्यसभेचे अध्यक्ष आणि उपसभापती आणि लोकसभेचे सभापती आणि उपसभापती - वेतन आणि भत्ते
- सर्वोच्च न्यायालयाच्या न्यायाधीशांचे वेतन, भत्ते आणि पेन्शन
- उच्च न्यायालयाच्या न्यायाधीशांचे निवृत्ती वेतन
- भारताचे नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षक पगार, भत्ते आणि निवृत्तीवेतन

- संघ लोकसेवा आयोगाचे अध्यक्ष आणि सदस्य यांचे वेतन, भत्ते आणि निवृत्ती वेतन
- सर्वोच्च न्यायालय, भारताचे नियंत्रक आणि महालेखा परीक्षक यांचे कार्यालय आणि या कार्यालयांमध्ये सेवा देणाऱ्या व्यक्तींचे वेतन, भत्ते आणि निवृत्ती वेतनासह केंद्रीय लोकसेवा आयोगाचे प्रशासकीय खर्च
- कर्जाचे शुल्क ज्यासाठी भारत सरकार जबाबदार आहे, त्यात व्याज, सिंकिंग फंड चार्जेस आणि रिडेम्पशन चार्जेस आणि कर्ज उभारणी आणि सेवा आणि कर्जाची पूर्तता यासंबंधी इतर खर्च समाविष्ट आहेत.
- कोणत्याही न्यायालयाच्या किंवा लवादाच्या न्यायाधिकरणाचा कोणताही निर्णय, डिफ्री किंवा निवाडा पूर्ण करण्यासाठी आवश्यक असलेली कोणतीही रक्कम
- संसदेने घोषित केलेला इतर कोणताही खर्च असा आकारला जाईल

मतदान/मतदान करण्यायोग्य खर्च

- हा खरा अर्थसंकल्प आहे.
- अर्थसंकल्पातील खर्च प्रत्यक्षात अनुदानाच्या मागणीच्या स्वरूपात असतो.
- अनुदानाच्या मागण्या वार्षिक आर्थिक विवरणपत्रासह लोकसभेत मांडल्या जातात. साधारणपणे, प्रत्येक मंत्रालय किंवा विभागासाठी अनुदानाची एक मागणी मांडली जाते.

पूरक अनुदान

- चालू आर्थिक वर्षासाठी एखाद्या विशिष्ट सेवेसाठी संसदेने विनियोग कायद्याद्वारे मंजूर केलेली रक्कम अपुरी असल्याचे आढळल्यास पूरक अनुदान दिले जाते.

अतिरिक्त अनुदान

- वर्तमान आर्थिक वर्षाच्या कालावधीसाठी काही नवीन सेवेसाठी अतिरिक्त खर्चाची गरज निर्माण झाल्यावर, त्या वर्षाच्या अर्थसंकल्पात विचारात न घेतल्यास हे मंजूर केले जाते.

जादा अनुदान

- आर्थिक वर्षातील कोणत्याही तरतुदीवर खर्च केलेली रोख रक्कम अर्थसंकल्पातील त्या सेवेसाठी मंजूर केलेल्या रकमेपेक्षा जास्त असेल तेव्हा जास्तीचे अनुदान दिले जाते.

byjusexamprep.com